

som torde kunna intressera alla som forskar kring olika aspekter av muntliga traditioner, exempelvis folkloristik och ”oral history”. Med utgångspunkt från en bildberättelse helt utan text, fick personer från ett antal olika språk och språkområden återberätta den med sina egna ord. Det som var tydligt i denna undersökning var hur starkt det språkliga påverkade berättelsens informationsurval och perspektiv. Ett exempel Strömquist anför är hämtat från ett mayaspråk i södra Mexico – *tzeltal* – där det ord som används när en pojke som har fallit ur ett träd skall beskrivas, *jawal* (”liggande med ansiktet uppåt och spretande”), uttrycker pojakens rumsliga position och kroppsställning på ett sätt som är svårt att åstadkomma på andra språk. På svenska blir det mer omständligt att ge samma information som *tzeltal* komprimerar i ett enda ord, vilket kan leda till att vi väljer att inte uttrycka denna aspekt av händelsen.

Att språkliga faktorer inverkar på en berättelse är något man numera betonar i relativt begränsad utsträckning inom exempelvis den folkloristiska forskningen. När man har försökt förklara vilka mekanismer som ligger bakom förändringarna av berättelser över tid och rum, har man främst fokuserat på tre faktorer: berättarkontexten, det vill säga berättaren och dennes eller dennas publik; den sociala kontexten; samt den kulturella eller kulturhistoriska kontexten. Slutsatsen efter att ha läst Strömquists utmärkta artikel blir att vi måste ta in en fjärde faktor: vilket språk berättelsen framförs på. Denna infallsvinkel bör inte uppfattas som en återgång till den omdebatterade Sapir-Whorfhypotesen i antropologin, som gick ut på att språket formar de kategorier och begrepp vi tänker och kommunicerar med, och att det därmed påverkar vårt medvetande. Varje språk representerade enligt detta synsätt ett specifikt sätt att se på världen, och enligt vissa tolkningar av det, begränsade det också tänkandet till vad som kunde uttryckas genom språket. Strömquists idé är istället att man i olika språk tenderar att välja ut vissa detaljer snarare än andra, och att det influerar perspektivet på den händelse man berättar om.

Det är sålunda en intressant samling artiklar som ingår i *Minne och myt*. Det allmänt goda intryck boken ger, dras dock ned av det faktum att redigeringen bitvis är eftersatt, och tyvärr är det inte endast smärre skönhetsfel som har passerat redaktörernas ögon. Exempelvis har man i en artikel inte ens märkt att den innehöll en dubbling av vissa meningar, liksom halvt bortsuddade ord och kvarglömda kommatecken och punkter. Flera artiklar hade vunnit på att vara mer stringenta, att tyd-

ligare fokuseras kring författarens grundläggande teser, teorier och tankegångar, och överhuvudtaget ger boken intrycket av att ha framställts i stor hast.

Dessa ord till trots vill vi ändå framhålla att man i *Minne och myt* kan, som ovan nämnts, ta del av idéer, tankegångar och teorier som äger relevans för alla som forskar kring olika aspekter av det förflutna. Minnets problematik är ett mycket vitalt forskningsfält just nu inom många discipliner, med starka kopplingar till identitetsforskning och teorier om rum och tid, ofta hämtade från kulturgeografien. *Minne och myt* är en god och inspirerande representant för denna forskningsinriktning.

Dominic Ingemark och
Camilla Asplund Ingemark, Lund

Tomas Ljung: *Ödebygdsminnen. Berättelser om människorna, Nord i Marken*. Länsstyrelsen i Dalarnas län MMIV, Falun 2004. 440 s., ill. ISBN 91-631-5988-0.

Ödebygdsminnen är berättelsen om människorna Nord i Marken, som är en gammal benämning på nordöstra delen av Idre, en skogsbygd högst upp i Dalarnas fjälltrakter. Så högt upp att den inte fått något bestämt namn. Ödebygden fick området heta när ödebygdsvägen drogs fram mellan vålarna och gjorde ett väglöst land något mindre väglöst. Öde blev bygden först när folket följde vägen bort och aldrig vände åter. Den geografiska bestämningen på området är östra delen av naturreservatet Långfjället. Fjällskogsbygden har författaren valt att kalla området.

Bakom boken står ett samarbete mellan miljö- och kulturmiljöenheten på länsstyrelsen i Dalarnas län. Boken är tematiskt upplagd där självhushållningens olika aspekter behandlas kapitelvis. Tiden ligger i intervallet 1850–1950 med fokus på 9 bosättningar med 12 gårdar belägna i naturreservaten Stådjan – Nipfjället – Långfjället. Idag används marken till renskötsel, fiske, jakt och friluftsliv.

Historien om hur detta land befolkades och avfolkades är en del av en större historia men i själva verket ett antal historier.

En historia skildrar t.ex. hur den här kolonisationen var en del av en nybyggarvåg som för 200 år sedan bröt in över hela fjällkedjan. En annan berättelse handlar om det storpolitiska spelet, som kom industrialismens dammsugare att städa bort både självhushållningsekonomi och människorna. Ytterligare en historia belyser

kulturgeografiska begrepp som odlingsgränser, centrum och periferi.

Som utsnitt och fragment har dessa historier bevarats in i vår tid, ibland förvanskade och feltolkade, men ofta avklarade och gripbara. Tomas Ljung har genom att hopbringa ett material utifrån de förutsättningar som funnits här gjort en mycket betydelsefull kulturhistorisk insats. Svårigheten i hans arbete torde kunna jämföras med en guldvaskare, som genom insamling av blänkande korn ur floden skapat en guldklimp. Likt en detektiv har han ur muntliga berättelser, otaliga besök i arkiv och museer lyckats pussla ihop historien om denna trakt och människorna här som brydde sig mer om myrhö, tjära och renlav än om äpplen, kafferep och biibesök. Ett folk som utan att veta om det utförde den sista kolonisationsgåringen på självhushållningsgrund i Norden. Under några generationer var de bönder i Sveriges kärvaste klimat, i vårt lands högst belägna bosättningsområde, på 700–800 meters höjd över havet. Huvudpersonen är den karga fjällnaturen. Det är en styggelseberättelse, en ursprungsmyt om ett land långt nedom polcirkeln men högt ovan odlingsgränsen.

Det finns mig veterligt ingen sammanfattande skildring av Fjällskogsbygden – ödebygden vare sig ur ett natur- eller kulturgeografiskt perspektiv. Dessa trakter har heller inte haft sin uttolkare i bild. Ingen Borg-Mesch har dokumenterat gårdarna, dess folk eller deras verksamheter. Kameran har knappast varit ett vanligt inventarium i hushållet i dessa karga bygder. Med tanke på detta är det ett desto värdefullare arbete som Tomas Ljung har åstadkommit. Att hitta de bilder som så förtjänstfullt illustrerar framställningen är en prestation i sig.

Kolonisationen har sedan medeltiden i praktiken reglerats och styrts av central lagstiftning. Gustav Vasa drev en målmedveten nybyggespolitik, där syftet var att utvidga skatteunderlaget för kronan. Ett antal skogsordningar 1647–83 uppvisade en mera restriktiv inställning till kolonisationen. Orsaken var bergsbrukets framväxt. Skogen började nu betraktas som en värdefull resurs och statsmakterna ville försäkra sig om kontrollen över rekognitionsskogarna.

Ännu i 1734 års skogsordning hävdades att de stora skogarna gjorde landet störst nytta genom att tjäna bergsbrukets intresse jämfört med att släppas åt nybyggare. Fram till 1750 rådde i princip stopp för all nybyggarverksamhet med undantag för de allra nordligaste lappmarkerna.

Strax före 1750 inträdde en ny svängning i statens attityd. En växande ekonomiskt stark opinion reser krav på

förbättrat försörjningsläge och därmed på behovet av en ökad folkmängd. Detta gör att nybyggarverksamheten uppmuntras delvis med direkta förmåner, som skattefria år, värnpliktsfrihet och löften om statliga spannmålsunderstöd i nödtider. Detta blir inledningen till en period av aktiv kolonisation av ödemarkerna i hela inre Nordsverige, också direkt avgörande för igångsättandet av kolonisation i Idre.

Avvittringen i Idre kom att sammanfalla med inrättandet av kronoparkerna vid storskiftet. Då hade kronans motiv hunnit växla från omsorg om bergsbruket till omsorg om skogen som timmerråvara och ett uttalat stödande av sågverksnäringen.

Livet i ödemarken skildras ur alla tänkbara aspekter. I ett kapitel behandlas gårdarna och där ges en ingående och initierad skildring av byggnadsskicket. En ödebygdsgård kunde bestå av många byggnader t.ex. störrös/stuga och fjös. Vidare fanns oftast en mjölkbod över källan eller bäcken, ett kokhus, lador för hö, löv och mossa, ett vedlida, ett härbre för mat, små bodar för snickeri, redskap och nät samt med tiden ett stall. Vi får lära oss att det vanligaste vid ett nybygge var att börja med ett s.k. störrös, ett timrat eldhus av vikingatida snitt med dörr på gaveln och öppen härd på golvet.

Att bygga stugan var ett grannlaga arbete. De var mycket viktigt att välja rätt byggnadsmaterial och det skiljde mellan byggnadskategorierna. Hanteringen av byggnadsvirket får också en noggrann beskrivning. Så berättas t.ex. att tall klövs från toppen medan granen klövs från roten. En annan viktig lärdom var att byggnadsvirke alltid skulle huggas när månen stod i nedan.

Fjösen måste kunna stå emot björnangrepp därför var de alltid försedda med vedtak. Mjölkboden eller mejeriet timrades tätt och bastant, med vedtak och tung dörr som kunde låsas. Här förvarades ostar och mese, mjölk och smör, samt ofta även kött och färsk fågel. Det rinnande vattnet och de täta tjocka väggarna fick mjölkboden att fungera som ett kylskåp. Härinne blev det aldrig varmare än 10 grader ens mitt i sommaren.

Jakten var naturligtvis oerhört viktig för försörjningen. Här redogörs för jakt på älg, bäver och varg. Fjällräv var liksom fjälllämmel och vildren karaktärsdjur för Idres fjällmarker. Vildren jagades alla årstider men främst på senhösten då skinnen var bäst och renarna fetast. Gränstrakterna mellan Dalarna och Härjedalen var ett starkt fäste för björnen. Det var ett riktigt styggland med karg och storstenig natur och det är ett under, skriver författaren att det gick att leva här – ett krav som björnen hade var dock god tillgång på kråkbär och blåbär.

En intressant detalj är också förekomsten av pärlmusslor, något som lämnat spår i namnskicket. ”Skal-tomta” är en strandäng som fått namn efter pärlmusslan, som i dessa trakter hette skaln. Pärlmusslor fanns i Lillfjätån. Sannolikt föröddes musselkolonierna under flotningen på 1950-talet.

En anledning till ödebygden var frånvaron av vägar och vägsystem. Dock fanns det stråk och stigar som användes för att de klövjade djuren skulle kunna ta sig fram. Ett viktigt redskap för att frakta saker var bakmesen, som bars på ryggen. Vid långa färder var det tungt och obekvämt att bära de kantiga vassa mesarna. För att underlätta detta användes fågelskinn av lom, som torkades och uppfästes på insidan av bakmesen. Det blev mjukt och sparade många ryggar och skjortor.

Det finns många berättelser om husdjuren och dess betydelse för vardagslivet i Ödebygden. Fjällkon kunde vara både svart, vit och brun i olika schatteringar. Korna hade alltid namn, liksom tjurarna. Tjurarna döptes ofta efter sin födelsedag och kunde heta Julius, Martin Luther eller Pontius Pilatus. Fåren hade sällan namn medan getterna alltid hade. Så hette t.ex. tre getter i Häggberget Puska, Ruska och Hoppigalant.

Under ofredsåren 1808–09 hade en infanterigrupp förlagts till Tännäs. De förde med sig potatisen till bygden. De odlade sina knölar på ett ställe som länge kallades Knektåkern.

Mathållningen får naturligtvis också stort utrymme. Mjölken var basen i födan, dess hantering till smör och ystning och meskokets mångfald behandlas ingående. Jordkällaren var viktig. Klimp utgjorde en basföda under vinterhalvåret. Klimp är gjort av vetemjöl, mjölk och salt. Sur fisk och torkad fisk var också vanlig vinterföda. Längs hela fjällkedjan har knipan, eller kavanden som den kallas lokalt, stått för äggförsörjningen. Höns användes inte. De var för ömtåliga och skötselkrävande för den nomadnära livshållningen i ödemarken.

Vardagslivets alla sidor får en genomgripande belysning och jag tvingas här utelämna stora delar av arbetsårets sysslor som ingående behandlas i boken. Manligt och kvinnligt i arbetslivet, slöjd och verktyg, märkesdagar och högtider. Fiske och fiskemetoder, båtar och redskap är också mycket fascinerande kapitel i boken.

De sista kapitlen handlar om förändringens vindar som slutligen nådde också dessa avlägsna trakter. Detta var okänt land som saknade vägar och framförallt kartor, vilket försvårade den gryende fjällturismen.

Karl-Erik Forsslund gjorde genom sin *Med Dalälven från källorna till havet* mycket för att sprida kunskap

om och kring Idrefjällen. Men inte ens han uppmärksammade dessa östra trakter. Generalstabskartan, vars Tännäsblad kom 1922, innebar en förändring liksom senare bilvägen och busstrafiken.

Under beredskapsåren drogs en cykelväg mellan Grunddagssäteren och Burusjön, som ännu kan följas. Före bussen var Olov Singby brevbärare i Foskros, som var huvudpostort för trakten. Han cyklade till Idre efter posten varje dag, även då det var 40 minusgrader. Sådana morgnar måste cykeln tas in i köket och tinas upp före avfärden. Ett annat namnkunnigt postbud var skidlöparlegenden Särna-Hedlund.

Ödebygdsvägen över Klutsjön och Grundåbygget utfördes som ett s.k. AK-arbete under 1930-talet. Bakom detta namn fanns en statlig förordning där ödebygdsvägen var ett begrepp som Kungl. Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen hade myntat redan 1919 för planerade vägar i områden med väglösa bosättningar

Efter kriget slocknade den ena gården efter den andra och ödebygden blev ett faktum. Ljungs ord ger en målande beskrivning av svanesången för denna märkliga bosättningshistoria. ”Då Yttre Hågådalen brann 1959 tog en lång epok slut och mor Ida blev sängliggande efteråt och kom sig aldrig. Vid flyttningen från Östigåln i Övre Dalen 1955 sålde Johannes och Anna Saxvall djuren. Anna blev gråhårig inom några få dygn efter detta. Inget blev bättre av att Hågådalens kor som hamnade i Särna dog efter bara någon vecka sedan de betat besprutat gräs efter banvallen. Det enda som därefter påminde om den gamla tiden var när turisterna kom och bodde i fjöset om somrarna.”

Boken är historien om ett gränsland. Gränsen mot det kärva klimatet, gränsen mot nomadkulturen, gränsen mot Norge, men också ett gränsland där kulturmiljöfrågor och naturvårdsfrågor möts.

I ödebygden påminns vi både om att historien alltid finns vid vår sida och om att det som vi betraktar som vildmark många gånger är någon annans hembygd. Även om det var en tid sedan de sista invånarna lämnade ligger ödebygden kvar. Här finns fortfarande extensiv spår av mänsklig närvaro: ladruiner, slätterdammar och kulturmarker runt fåbodar och bosättningar.

Ödebygdsminnen är en ovanlig bok. Den är fascinerande i sin bredd och detaljrikedom, den är inspirerande med ett engagerat och ibland nästan poetiskt språk – en outsinlig källa för kunskap om förhållanden som de flesta av oss inte ens visste att de existerat.

Göran Hedlund, Lund